

189-190; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Hayâtü'l-cinsiyye 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1975, tür.yer.; Abdurrahman es-Sa'dî, *el-'Alâkâtü'l-cinsiyye gayrû's-şer'iyye*, Cidde 1985, s. 169-172; Ömer Rızâ Kehhâle, *Silsiletü buhuş ictimâ'iyye*, Beyrut 1405/1985, IV, 150-161; Kemal Atik, "Kur'an'da Lût Kavmi ve Düşündürdükleri", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1988, s. 287-308; B. W. Dunne, "Homosexuality in the Middle East: An Agenda for Historical Research", *Arabic Studies Quarterly*, XII/3-4 (1990), s. 55-82; "Liwât", *EP* (Ing.), V, 776-779; O. J. Baab, "Homosexuality", *IDB*, II, 639; Nebi Bozkurt, "Fuhuş", *DİA*, XIII, 211-213; "Livât", *Mu.F.*, XXXV, 339-341.

KÂMİL YAŞAROĞLU

LİVÂÜ'L-HAMD

(لِوَاءُ الْحَمْدِ)

Hz. Peygamber'in kıyamet gününde sahip olup müminleri himayesi altına alacağı mânevî nitelikli sancak.

Sözlükte "övmek" anlamına gelen *hamd* ile "sancak, bayrak" mânasındaki *livâ* kelimesinden oluşan *livâü'l-hamd* İslâm literatüründe, kıyamet gününde hesabın başlamasından önce herkesin sıktında bulunduğu bir sırada Hz. Muhammed'in müminlerin altında toplanacağı sancağını ifade eder (*Lisânü'l-'Arab*, "hmd" md.). *Livâü'l-hamd* terkihi Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte müteahhir dönem İslâmî eserlerde İsrâ sûresindeki bir âyette geçen (17/79) "makâm-ı mahmûd" terkihiyle bağlantı kurup bazı hadis rivayetlerine dayanmak suretiyle bu tabir literatüre mal edilmiştir. "Gecenin bir kısmında uykudan kalkıp sana mahsus ihtiyarî bir ibadet olarak namaz kıl! Böylece rabbinin seni övgüye lâyık bir makama yükseleceğini umabilirsin" meâlindeki âyette yer alan "makâm-ı mahmûd" un açıklanması sırasında müteahhir döneme kadar tefsir kitaplarında *livâü'l-hamd* tabirine atıf yapılmamıştır. Taberî, makâm-ı mahmûdun Hz. Peygamber'e kıyamet gününde verilecek geniş alanlı şefaata yetkisinden ibaret olduğunu söylemiş (*Câmi'ü'l-beğân*, XV, 179-185), Mâtürîdî bu mânaya da ihtimal vermekle birlikte bizzat Resûlullah'ın yahut bütün insanların beğenip takdir edeceği mânevî bir makam olabileceğini belirtmiş (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 428^a), Zemahşerî ve Râzî de benzer açıklamalarda bulunmuştur (*el-Keşşâf*, III, 542-544; *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 32-33). Zemahşerî'nin tefsirinde İbn Abbas'tan nakledilen bir yorum içinde *livâü'l-hamd* terkihi geçmektedir (*el-*

Keşşâf, III, 543). İbn Kesîr de âyetle ilgili açıklamalarında Hz. Peygamber'in bütün insanların altında yer alacağı bir *livâ*-sını anmıştır (*Tefsîr*, IV, 335).

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, ayrıca Dârimî ile Tirmizî'nin *es-Sünen*'lerinde "Hz. Peygamber'in Üstünlüğü" adıyla açıklıkları bablarda ve "Şefaatin Beyanı" başlığı altında İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde rivayet edilen hadislerde *livâü'l-hamd* tabiri yer almaktadır. Bu rivayetlerde Resûl-i Ekrem, kendisinin Allah'ın habibi ve Âdem evlâtlarının en değerlisi (seyyid) olduğunu, kıyametin vukuu sırasında kabirinden ilk çıkacak kişinin kendisi olacağını, Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin altında yer alacakları *livâü'l-hamd*in kendi elinde bulunacağını, fakat bütün bunlarla övünmediğini ifade etmektedir (bk. bibl.). Bu rivayetlerin hepsinde Resûlullah'ın şefaata özelliğine temas edilmede, bir kısmında da "şefaât-i kübrâ" diye tanınan ve kıyamette hesap öncesindeki uzun bekleyiş sıkıntısından bütün insanların kurtulması için, hiçbir peygamberin cesaret edemeyip sadece kendisinin Cenâb-ı Hakk'a niyazını ve bunun kabulünü ifade eden hadis metnine de yer verilmektedir (şefaata hadisi için bk. Buhârî, "Tevhîd", 36; Müslim, "İmân", 322, 326-327). Bu tür rivayetlerde geçen ve peygamberler arasında fazilet mukayesesini andıran ifadeler aslında Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Peygamberler arasında ayırım yapmayın" hadisiyle (Buhârî, "Enbiyâ", 35; Müslim, "Fezâ'il", 159) çelişir gibi görünse de Resûl-i Ekrem'in, "Bununla övünmüyorum" şeklindeki sözü bunun bir karşılaştırma amacı taşımadığını, sadece Allah'ın kendisine lutfettiği nimetleri haber vermeye yönelik olduğunu belirtmektedir (Ferrâ el-Begavî, VII, 12).

Hadislerde ve diğer kaynaklarda *livâü'l-hamd*in niteliğine dair herhangi bir beyan bulunmamaktadır. *Livâü'l-hamd*in yer aldığı hadislerin muhtevasına Hz. Peygamber'in şefaata özelliğinin hâkim olduğuna bakarak bu tabirin Resûlullah'ın genelde bütün insanlara, özel olarak da kendi ümmetine yönelik mânevî bir himayesi, şefaata ve şefkati mânasına geldiği gibi insanlığa yönelik şefaata talebini sunacağı sırada Allah tarafından ilham edilecek ve O'na sunulacak eşsiz *hamd* ve niyaz mânasında Allah'a ait olabileceğini de söylemek mümkündür. Peygamberler silsilesinin sonuncusu Hz. Muhammed olduğuna göre onun, ataları sayılan diğer pey-

gamberleri kıyamet işlemlerinin bitimine kadar *hamd* sancağı çerçevesinde misafir etmesi normal telakki edilecek bir husustur.

Bazı Şîa kaynaklarında *livâü'l-hamd* Hz. Ali ile ilişkilendirilerek olağan üstü niteliklerle tasvir edilmiş ve kıyamet gününde Hz. Ali'nin elinde olacağı ifade edilmiş, bunun için Sünnî literatürden bazı kaynaklara da atıfta bulunulmuştur (Murtaza el-Hüseynî el-Firûzâbâdî, III, 122-124). Ancak İslâm'ın genel ilkeleri ve güvenilir kaynakları karşısında bu tür yaklaşımların isabetli telakki edilmesi mümkün görünmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hmd" md.; *Müsned*, I, 281, 295; III, 144; Dârimî, "Muğaddime", 8; Buhârî, "Tevhîd", 36, "Enbiyâ", 35; Müslim, "İmân", 322, 326-327, "Fezâ'il", 159; İbn Mâce, "Zühd", 37; Tirmizî, "Menâkıb", 1; Taberî, *Câmi'ü'l-beğân* (nşr. Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XV, 179-185; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 428^a; Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (nşr. Ali M. Muavvaz), Beyrut 1992, VII, 12; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecîd - Ali M. Muavvaz), Riyad 1418/1998, III, 542-544; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1410/1990, XXI, 32-33; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1385/1966, IV, 335; Murtaza el-Hüseynî el-Firûzâbâdî, *Fezâ'ilü'l-hamse mine's-sihâhi's-sitte*, Beyrut 1402/1982, III, 122-124; Elmallı, *Hak Dini*, IV, 3194.

SALİH SABRİ YAVUZ

LİVNO

Bosna'nın batısında eski bir Osmanlı kasabası.

Küçük bir kasaba olup İslâm dünyasının bu uzak köşesinde merkezî bir önemi haizdi. Livno ovasının (Livanjsko Polje) güneydoğusundaki yüksek platonun ovaya hâkim kenarı üzerinde yer alır. Livno yanında Hlivna ve Osmanlı döneminde İhlivne (Hlevne) şeklinde geçen isim Osmanlı idaresi öncesinde kasabanın bulunduğu bölgenin adiyken daha sonra buranın merkezi olan şehre verilmiştir. Ortaçağ'da bir Bosna eyaleti olarak zikredilmektedir (*Enciklopedija Jugoslavije*, V, 545). XVI. yüzyıl başlarında Osmanlılar tarafından kurulup geliştirilen kasabanın temelini geniş ovaya hâkim mevkideki kale oluşturur. Kalenin adı ilk defa Hırvat yöneticisi Mutimir döneminde geçer. 892 yılında Mutimir'e ait bir belgede Livno eyaleti hâkimi olarak Želimir ve onun imzası "Zelimiro iupano Cleunae" şeklinde görülmektedir. 952'de Bizans İmparatoru